

Potíže s češtinou

O přičestí trpném

MILAN JELÍNEK

Když jsem v minulém čísle našeho časopisu pojednával o tom, že ze spisovné češtiny ustupují jmenné (krátké) tvary adjektiv v přísudkové a doplňkové funkci, upozorňoval jsem na odlišné chování přičestí trpného. Snad jste mi dali za pravdu, že věty jako *zemřel mlád*, které doporučovaly naše gramatiky až do padesátých let minulého století, mají silný příznak knižní, který záleží právě v oné jmenné formě *mlád*. Protože nás nic nenutí, abychom jmennou formou adjektiva signalizovali v uvedené větě doplňkovou funkci adjektiva, můžeme se rozhodnout pro stylisticky neutrální tvar složený (delší): *zemřel mladý*. Není to ovšem příkaz, nýbrž jen doporučení. Chce-li se někdo vyjadřovat knižněji nebo soudí-li, že mu situace knižnost projevu přímo diktuje, může se přiklonit k formě jmenné: *zemřel mlád*.

V mnoha případech už spisovná čeština jmenný tvar odvrhla. Jak bychom vyjádřili, že stromek zašel v krátké době po svém zasažení? Můžeme napsat, že *stromek zašel mlád*? Cítíme zajisté, že se proti tomuto způsobu vyjádření vzpírá naše jazykové povědomí. Dáme přednost formě složené (delší): *stromek zašel mladý*. Dokonce ani tehdy, je-li vlastnost přisuzována podmětu obsazenému jménem zvířete, neužijeme v doplňku nebo ve jmenném přísudku tvar jmenný: *býček byl poražen mladý*, nikoli *mlád*. Zkrátka: smiřme se s tím, že v češtině jmenné tvary – kromě některých případů vázaných frazeologicky – prakticky zanikly.

Jenže adjektiva se běžně tvoří i od přičestí trpných (participií pasivních), a tak se může stát, že jsme na rozpacích, zdali se máme rozhodnout pro přičestí (ve formě jmenné), či pro přídavné jméno odvozené od trpného přičestí. Řekněme, že chceme nápisem upozornit na *zákaz kouření*. Můžeme to učinit slovesnou formou pasivní *kouření je zakázáno* nebo sponově jmenným predikátem *kouření je zakázané*. V obecné

češtině bychom ovšem nahradili koncovku přídavného jména samohláskou -ý, která historicky vznikla zúžením původního -é. Výpověď by – samozřejmě v nespisovné podobě – zněla: *kouření je zakázaný*.

Stranou ponecháváme podobu substantivizovanou, při níž se musí přehodnotit syntaktická funkce slova *kouření* tak, že se ze subjektu stane neshodný atribut (*zákaz kouření*). U varianty *kouření je zakázáno* můžeme vypustit opisné (gramatické) sloveso *je* a spokojit se s elipsovitým vyjádřením: *kouření zakázáno*. Ve variantě se zpřídavněným přičestím k podobnému vypouštění slovesa *je* obvykle nedochází (nápis *kouření zakázané* se prakticky nevyskytuje); při přesunutí přídavného jména *zakázaný* do antepozice se přehodnotí jeho syntaktická funkce. Spojení *zakázané kouření* budeme zřejmě interpretovat jako spojení adjektivního přívlastku s určovaným substantivem.

Je vůbec přípustné, aby se ve spisovné češtině nahradil slovesný tvar pasivní (např. *výstava je otevřena*), který zřejmě chápeme jako transformaci slovesného vyjádření aktivního (*otevřít výstavu*), sponově jmenným přísudkem, který je obsazen zpřídavněným přičestím (*výstava je otevřená*)? Mohli byste uvést důvod, proč bychom měli druhou variantu vyřadit ze spisovné normy? Já ne. Dokonce můžeme konstatovat, že mezi obojím způsobem vyjádření v podstatě stejné skutečnosti je jemný významový rozdíl. Výpověď *výstava je otevřena* obsahuje v sobě přes svou pasivní formu víc dějovosti než výpověď s přísudkovým adjektivem *výstava je otevřená*. Volba jednoho nebo druhého způsobu závisí na tom, zdali dané sdělení chceme pojmout vý jako děj, který zasáhl podmět, nebo jako podmětu přisuzovanou vlastnost. Vyžadovat zde ve všech případech přičestí trpné (nebo jmenný tvar zpřídavněného přičestí) znamená nedbat těchto jemných rozdílů.

Mechanické užívání jmenných podob, které bylo mladým lidem vštípeno školou, má ještě jeden důsledek. Přičestí trpné nebo jmenný tvar adjektiva z něho vzniklého pocítujeme obvykle jako prostředek mírné knižní. Jestliže budeme dávat pod vlivem jednostranné formulovaného pravidla všude přednost tvarům jmenným, které prakticky

splyvají s přičestím trpným, pak budeme proti své vůli zabarvovat text knižně (např. *knihy ležely seřazené podle formátů // seřazený*).

V některých případech je rozlišení mezi pasivem (tj. vyjádřením slovesným) a sponově jmenným přísudkem usnadněno tím, že výpověď nemůžeme prakticky transformovat do podoby aktivní. Je tomu tak např. ve výpovědi *město zůstalo ponořené* (knižně *ponořeno*) *ve tmě*. Otázka *kdo ponořil město do tmy?* nevede k uspokojivé odpovědi, protože subjekt této otázky je mimo náš zájem nebo vůbec není znám. Jinými slovy, doplněk *ponořené* interpretujeme spíše jako zpřídavnělé přičestí než jako pasivní participium. Proto soudím, že bychom zde neměli trvat na jmenné podobě *ponořeno*. Chce-li se však někdo vyjádřit knižněji, neměli bychom mu v tom ovšem bránit.

Tendence k užití složeného (delšího) tvaru zpřídavnělého přičestí v doplňkové nebo sponově přísudkové funkci závisí zřejmě na tom, do jaké míry zůstává zpřídavnělé přičestí spjato se slovesem, od něhož je odvozeno. Při těsném sepětí můžeme toto spojení chápat jako pasivum a pak dáme přednost tvaru jmennému (např. *dohoda byla podepsána v neděli*, srov. *podepsali dohodu*). Ide tu vlastně o přičestí trpné, které je součástí pasivní formy. Musíme ovšem počítat s tím, že pasivní vyjadřování posouvá text do roviny mírně knižní a že se na tomto stylistickém odstínu podílí právě participium. Volnější vztah s výchozím slovesem otvírá cestu ke zpřídavnování participia, např. *obloha je zatažená* (knižně *zatažena*). Vztah mezi adjektivem *zatažený* a slovesem *zatahnout* je zde přece jen volnější než mezi *podepsán* a *podepsat*.

Kde jde o pasivum, které považujeme za vyjádření slovesné, a kde o zpřídavnělé participium, to musíme rozhodnout podle kontextu. U pasivního vyjadřování, které má vždy mírné zabarvení knižní, dáváme ovšem ve spisovném jazyce přednost particii před zpřídavnělým tvarem (např. *úkol je řešen*, nikoli *řešený*). O obecnou češtinu se zde opírat nemůžeme, ta užívá v pasivu tvarů delších: *úkol je řešený*, pokud se neuchýlí k tzv. pasivu reflexivnímu (*úkol se řeší*). Na

to, abychom výpověď pojali jako pasivní, ukazuje často přítomnost adverbálního určení původce, prostředku aj. (např. *senátor byl zvolen většinou voličů, dům byl zbořen rozvodněnou řekou*). V těchto případech dáváme ve spisovném jazyce přednost přičestí trpnému.

Naproti tomu zpřídavnělá participia odvozená od nedokonavých sloves, která vyjadřují vlastnosti vyplývající z ukončeného děje, lze přijmout jako svědectví toho, že nejde o pasivum (např. *vajíčko je malované, maso je solené*). Zaměníme-li zde adjektiva *malovaný, solený* za participia *malován, solen*, ztratíme tím specifický prostředek k označení vlastnosti.

Smyslem tohoto článku je zbavit uživatele spisovné češtiny obavy, že se dopouští chyby, zvolí-li ve sponově jmenném přísudku nebo doplňku složené (delší) tvary zpřídavnělých particií. Ve většině případů mohou volit mezi pasivem a spojením se zpřídavnělým participiem (např. *jeden z herců je převlečen // převlečený za taxikáře*). Pasivum jako výrazový prostředek mírně knižní si vyžaduje i mírně knižní tvar: pasivní participium ve jmenné formě (*traktory jsou vyráběny v Brně*).

Chce-li se někdo dovědět o pasivu a zpřídavnělých přičestích trpných více, necht sáhne po knize *Gramatické prostředky hierarchizace sémantické struktury věty* od M. Grepla a P. Karlíka. Vyšla jako publikace Masarykovy univerzity v Brně 1983 a neměla by svou učenou terminologií odradit případné zájemce. Zhuštěněji pojednali oba autoři o též tématu v akademické *Mluvnici češtiny* (sv. 3, Praha 1987), a to v kapitole *Hierarchizace propozice*. Z jiného hlediska podává poučení o pasivu ve 2. svazku též *Mluvnice* v kapitole *Slovesný rod* (Praha 1986) M. Komárek. Nejnověji o konkurenci mezi vyjádřením aktivním a pasivním pojednali autoři M. Grepl a P. Karlík v kapitole *Hierarchizace větné propozice ve Skladbě češtiny* (Praha 1998). Tam je také uvedena další odborná literatura.